

S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai.*
A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19.
századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban

Akik az irodalommagyarázat egymást követő módszereiben (korszakaiban) a „hatalmi diszkurzusok” egymást váltását szeretik látni, nem fordítanak kellő figyelmet arra, ahogyan ezek (az egymásra következést kiprovokáló ellentétek rövid életű élességét leszámítva) kiegészítik egymást. A kutató ugyanis – jó esetben! – nem egyetlen módszer példaszerű eminense, hanem egy fontos tudományos kérdés lehetőleg tökéletes megválaszója akar lenni. S. Varga Pál monográfiája a 18–19. századi (sőt korábbi és későbbi) nemzettudat irodalomkonstituáló szerepét tárja fel, tehát az irodalomtörténeti és kritikai gondolkodás alakulását írja meg. Eszmetörténet és kritikátörténet (esetleg mentalitástörténet) volna ez régiebb fogalmak szerint, s mint ilyen, Csetri Lajos, Fenyő István, Szajbély Mihály, Korompay H. János, Dávidházi Péter és mások eredményeihez kapcsolódik. De legalább ilyen mértékben komparatiztika is, hiszen Kölcsey, Erdélyi stb. nézeti mindig európai kontextusban (ezúttal szó szerint értve, mert többnyire német szövegek megvilágító összefüggésében) nyerik el fejlődéstörténeti funkciójukat. Az eposzra, a lírai műfajokra (stb.) vonatkozó korabeli okfejtések értelmezése műfaj történeti folyamatrajzot éppúgy ad, mint stílustörténetit. A legtöbb szó mégis talán az irodalomszemlélet és nyelv szemlélet kapcsolódásáról esik. Egy-egy kérdéskör taglalásánál aztán Hegeltől Herderig, Husserltől Gadamerig oly sok mindenki kerül szóba, hogy ha valaki S. Varga Pál „műhely”-éről értekezne, a rugalmas és adekvát szemléleti gyarapodás és problémamegoldás egész tárházát vehetné számba.

Hogy *A nemzeti költészet csarnokai* most és ilyen formában készült el (mondanunk is felesleges) nem független bizonyos előzményektől: Szajbély Mihály szintézise (*A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*), vagy Dávidházi Péter Toldy-monográfiája már számot vetett a 19. századi magyar irodalomfejlődés önszemléletének a nemzetre vonatkozó kategóriáival. De

ott van mindennek a háttérben Sőtér maholnap félszázados összefoglaló műve, a *Nemzet és haladás* is, mely az akadémiai hatkötetes irodalomtörténet alapvetéseként lényegében helytálló (marxista? stílustörténeti?) fejlődésképet adott a Csokonaitól Adyig terjedő korszakról. Nem nehéz ma fellelni benne azokat az eredményeket, melyekre a kötelező ideológia kényszerítette, de mégiscsak ő volt az, aki az ún. nem forradalmi, nem baloldali irodalmi vonulatok (Arany, Madách, Kemény) rehabilitálásával, s a Petőfi–Ady vonal rangjára emelésével elfogadható, értékmentő koncepcióval szolgált.

Az igazi inspiráló előzmény azonban S. Varga Pál esetében is Horváth János fejlődéstörténete (és egész életműve), mely Toldyt és Gyulait teljesítette ki és korszerűsítette, s amely választ akart adni a nemzetlét, a nemzeti kultúra funkcionálása stb. kérdéseire. S. Varga Pál könyvének súlya, fontossága tehát nem kevesebb, mint hogy a nemzeti és értékszempontú kultúratörténet mai nézletéhez segít hozzá az irodalom nemzeti szempontú megközelítésének az eddigieknél differenciáltabb diszkurzusa útján. Részben hasonló eredményekre jutva, mint Dávidházi Péter Toldy-monográfiája, mely azt a kivételes bravúrt mondhatja magáénak, hogy egyetlen életművet véve alapul a nemzeti kultúra legfontosabb kérdéseit tudta a filológiai teljesítmény maximumával és a szubjektív igazságkeresés utánozhatatlan egyediségével exponálni.

A nemzeti költészet csarnokai meglehetősen kiterjedt elméleti alapvetéssel indul, amelyben *A nemzet mint szimbolikus értelemvilág* című rész egy sok elemében új és történetileg megalapozott kultúrakoncepció szuverenitásával helyezi új alapra a 19. századi magyar irodalom önszemléletének kérdéseit, három stádiumot különítve el (Szűcs Jenő nyomán). Az államközösségi program a magyar nyelvet is mellőzhetőnek tartó hungarustudat funkcionálását jelenti a 19. század elejéig. Az eredetközösségi narratíva a magyar nemesi-történeti folytonosság elvétől jut el az esztétikum magyarságáig (ennek kulcsfigurája Toldy Ferenc). A hagyományközösségi paradigma pedig (mely Kölcsey, Arany, Erdélyi megfogalmazásai nyomán a 20. században is folytatódik) a népköltészet (illetve a tágabban értelmezett közös hagyomány) révén igyekezett biztosítani az irodalom nemzeti jellegét. A kötetben Ady, Bartók, Kosztolányi, Kodály neve bukkan fel a hagyományközösségi paradigma kitekintésében, de a folyamat még hosszán tovább követhető, hiszen a szépprózának a népmesére alapításával még az 1920-as években is kíséreltezik Szabó Dezső a *Csodálatos életben* (aztán Tamási is), az Erdélyi József–Sinka István-féle újnépesség pedig tudatosan épít a 19. századi előzményekre.

Aligha tagadható ugyanakkor, hogy a hagyományközösségi paradigma gyakorlati és elméleti eredményei Aranyban jutnak igazán csúcsra. Nála Kölcseynél is inkább feltételezhető a primer szocializáció, amit Husserl nyomán primordiálisnak nevez S. Varga Pál, s ami már az élet korai szakaszán adott, meghatározóvá

válik: „Ez a kompetencia, természetesen, nem csupán nyelvi, az anyanyelv ilyen szerepe szélesebb kontextusba ágyazódik, mégpedig azoknak a képességeknek a kontextusába, amelyekre a születő egyén saját kultúrájának elsajátítása révén tesz szert. Meghatározása szerint a nyelvi-ritmikai kompetenciához a tánc iránti érzék kapcsolódik: »A mint keble és ajka megnyílik a dalnak, ő csupán e formák, e rhytmus szerint képes dalolni, valamint lába csak e taktusra lendül, ha lejteni akar.«” (538.)

A lelkiismeretes forráskezelésnek azután olyan eredményei is megszülehetnek S. Varga Pálnál, amelyekre talán maga sem számított. Például az államközöségi program tárgyalásakor érintőlegesen kerül szóba az összmonarchia történeti irodalmának magyarsággépe (vérszomjas, henyélő, lázongó). Ez az imagológia önmagában is érdekes, de akkor válik igazán eszméltetővé, amikor a „legnagyobb magyar”-ok önostorozó nemzeti önképében tér vissza, illetve amikor külső megítélés és önértékelés végzetes szimbiózisához szolgáltat adalékokat, egészen a Trianont megelőző összeurópai magyarellenességig. Ez az önkorigáló kettősség egyébként már az István király utáni korszakban megvolt, amikor Árpád-házi királyaink szász telepéseket hívtak Erdélybe és a Felvidékre városépítés, mesterségek meghonosítása, ipartelepítés céljából, mintegy alátámasztva a Nyugat vádjait, hogy a magyarságban nincs kellő szorgalom a mesterségek, a polgári civilizáció elsajátítására. Mindennek a könyv elején való felidézése azért revelatív erejű, mert aztán folyton a „hősi múlt” feltámasztásáról lesz szó, olyan érdemekkel, amelyek nem mindig harmonizálnak a fejlettebb Nyugat értékrendjével (a hunokkal való rokonságunk emlegetése vitézségünk vagy barbárságunk bizonyítéka?). Ily módon tehát olyan gondolkodástörténeti háttérrel vetít elméleti szövegek és szépirodalmi művek mögé (egészen a *Buda haláláig*), ami jó eséllyel ad az eddigieknél tárgyilagosabb, elfogulatlanabb megállapításokra.

Nagyon érdekes tanulságokkal jár a hagyományközöségi paradigma 1849 utáni alakulása. S nem is elsősorban az ideológiai, politikai váltásról van szó. Arról is, hiszen a század első felének demokrata optimizmusa keserű cáfolatot kap a világsi bukással s annak iszonyatos következményeivel. De legalább ilyen fontos, hogy az irodalomfejlődésnek új ízülete már ez. Természetesen Gyulai is tud Herderről, a Schlegel fivérekről, de az ő nemzedékének már inkább Macaulay, Carlyle, Saint-Beuve, Gustave Planche, Julian Schmidt a példaképe. E nemzedék „filozófia-ellenesség”-e tehát nem hazai jelenség, hiszen az említettek lélektanból, történelemből stb. kiindulva fogalmazzák esszéiket, távolabb kerülve a tételes filozófiától. Gyulai egyébként is, szépíróként legalább, gyorsan túllép a reformkortól örökölt „feladatokon”. Ír ugyan népies verseket, s a műballadában talán még Aranyak is utat mutat (*Pókainé, Három éj*), de puskinsi verses regénnyel (*Romhányi*), turgenyevi tökéletességű beszéllyel (*Egy régi udvarház utolsó*

gazdája), sőt szövegvilágokat kombináló romantikus örvölt-monológgal is kísérletezik (*A vén színész*). Joggal soroljuk tehát a hagyományközösségi paradigma „zászlóvivői” közé, de szépírói gyakorlatában ennek nem sok nyoma van.

Gyulai filozófia-ellenessége (ha egyáltalán szabad őt ilyen nem túlságosan hízelgő kategóriával illetni) nemcsak a kor németellenességéből, s angol és orosz irodalmi szimpátiáiból ered, hanem általában is az angol–amerikai esszéisták által képviselt kevésbé elvont, gyakorlatias gondolkodásmódból. Nem lehetetlen egyébként, hogy ebben a tekintetben Petőfi is hatott rá, akivel kapcsolatban már Toldy kifogásolta, hogy nem volt érzéke a történelemhez, s általában a múltbéli nemzeti nagysághoz. Sőt (ezt már mi mondjuk): távolról sincs meg benne az a hajlandóság a költői hagyományrétegek felélesztésére, mint Aranyban. Oka lehet ennek az is, hogy nem állt rendelkezésére kellő idő történeti stúdiumok folytatására, de jakobinus radikalizmusa is csak rebellis tradíciókat ismert el, arról nem is beszélve, hogy alkati vonás is lehet ez nála. (Köztudomású, hogy Jókainak hosszú élet adatott, jakobinus radikalizmusából is hamar kigyógyult, az igazi történelmi érzéket – legalábbis történelmi epikájában – mégsem sikerült megközelítenie.)

S. Varga Pál könyvében, akinek eszmetörténeti horizontjáról, történeti érzékéről és invenciózus koncipiálásáról csak szuperlatívuszokban lehet beszélni, fellelhető az ilyesfajta vállalkozások nehézségeinek nyomai is. Az esztétikatörténeti, kritikátörténeti munkák általában is sok-sok speciális komplikációt hoznak. A mai és egykori szóhasználat eltérése szüntelen magyarázkodást, definiálást tesz kötelezővé, s még ezek megléte esetén sem lehetünk biztosak abban, hogy egy kétszáz esztendő szöveget jól (s pláne a nélkülözhetetlen kortársi műveltség és szövegösszefüggés birtokában) értünk. Kazinczy koráról és vitáiról szólva (362–363.) például szóba kerül, hogy „a népköltészetet klasszicista poétikai elvek alapján is” be lehetett fogadni. Fontos jelenségkapcsolásról van szó, hiszen az Arany–Gyulai-kör széptanát valóban klasszicizáló jelleg határozta meg elvben és gyakorlatban is: a szép, igaz és jó harmóniája, tartalom és forma egysege, arányosság, szimmetria. Ugyanakkor Arany életművének bizonyos tartományait (*Bolond Istók*, balladáinak egy része) diszharmonikus, aszimmetrikus hatásformák uralják. A klasszicista jelleg tehát két-három, sőt többféle jelentésben van jelen a kritikátörténeti szakirodalomban (sőt erről való mai gondolkodásunkban is), s nem kizárt, hogy az érintett kor képviselői is meglehetősen eltérő jelentéssel használták hol ilyen, hol olyan értelemben.

Hogy ilyen és hasonló esetekben mégsem válik kaotikussá a gondolatmenet, az nem utolsó sorban S. Varga Pál páratlan fogalmazási készségének köszönhető, melynek birtokában minden árnyalat, minden jelentéseltérés differenciált jellemzést nyerhet. Hasonló nehézségek támadhatnak a hatások, kapcsolódások értelmezésében. Ismeretes módon Herder szerint a nyelvi megnyilvánulások közül a

költői a leginkább nemzeti, a legkevésbé átvihető más nyelvekbe. A nyelv költősége és egyedisége a metaforákban, szóképekben nyilatkozik meg, melyek annak a szemléletnek a termékei, amelyet egy nép egyedi és eredeti története, környezete szab meg. (127.) Tudjuk, hogy Arany János hasonlóképpen vélekedett, de hogy ez milyen mértékben Herder hatása nála (erről S. Varga Pál nem nyilatkozik az idézett helyen) az egyfelől bizonyíthatatlan, másfelől cáfolhatatlan. Mind ezen kelepcehelyzeteket S. Varga Pál árnyalt fogalmazásmódja révén kerüli el. Arra korlátozza vizsgálódását, hogy a nemzeti költészet csarnokai mi módon teremtik meg az irodalomfejlődés és az értékorientáció kereteit, azzal nem foglalkozik, hogy mennyi tisztázatlan, netán illuzórikus elem maradt Kőlcsey vagy Arany koncepciójában. Idézi azokat is (Sőtér, Németh G. Béla, Fenyő István), akik ábrándosnak tartják Arany felfogását, amely szerint a honfoglalás utáni magyarságnak egységes műveltsége lett volna. A „nemzeti családélet” feltételezése egyébként (akárcsak a hegeli eposzi kor, vagy a Rousseau által elképzelt ősközösség) nem is objektív igazsága, hanem „nemzettapasztó” funkciója felől ítékelhető meg.

A 19. század értékteremtő nacionális hulláma egyébiránt (feltehetően és más okok mellett) azért is határozta meg egy-egy nemzeti kultúra jellegét, mert reprezentatív, s a maga módján felülmúlhatatlan remekmű a Walter Scott-regény éppúgy, mint az Erkel-opera, az *Anyegin* és a *Pan Tadeus*, a *Nyomorultak* és a *Toldi*. Igaz, ez több ezer év távlatában is érvényes lehet, hiszen a zsidó nép *Ótestamentuma* és a görög drámák is egy-egy nemzeti kiteljesedés csíraszerű vagy fejlett periódusához kötődtek, s nem a globalizáló világkultúra szétterüléséhez (amilyen a kései római kultúra volt, a középkor bizonyos szakaszai, az avantgárd adott terepnumai). S. Varga Pál több érvet is felhoz emellett, mi több, a tárgyalt korszak exponenseit szólaltatja meg e tárgyban, például Tóth Lőrincet 1837-ből: „Leonidas csak egy Spártáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg. Nem kell erre hosszú bizonyítás, tekints szívedbe, s ott leled a természettől vett tudományt, mely szerelmedet egy háznéphez, s egynek körén túl egy hazához láncolja.” (445.) Jellemző S. Varga Pál elfogulatlanságára, hogy Tocqueville azon felfogását sem hallgatja el, mely szerint az ilyesfajta ösztönös patriotizmus atavizmus (amihez képest a modern emberhez méltó hazafiság ésszel belátott érdeken és elveken alapul).

S. Varga Pál könyvét azért is kiemelten fontosnak (ha nem félnénk a nagy szavaktól, azt is mondhatnánk, korszakjelzőnek) kell tartanunk, mert egy immár meghaladható, sőt meghaladandó bizalmatlansággal, tartózkodással, sőt gyanakvással szemben lép fel. Ki tagadhatná, hogy a nacionalizmus a nácizmussal (és persze a tömérdek különböző rendű és rangú nemzeti gyűlölködéssel) jó időre lejáratta magát, azaz: főleg német, de más elméletírók is olyan sokk hatása alatt eszmélkedtek az 1960-as, 1970-es évektől, ami nem tette lehetővé számukra

(egyébként dicséretes erkölcsi érzéküket bizonyító össznemzeti lelkifurdalásuk okán) a kérdés pontos, objektív mérlegelését. Nem kizárt, hogy az elmúlt hat évtized után már eljöhet az ideje a történelmi nacionálideológiák tudományos tanulmányozásának. (Mint ahogy abban sem kételkedhetünk, hogy a sztálinista tömeggyilkos diktatúra eltűnése után is sok időnek kell eltelnie, míg eme filozófiai, gazdasági, politikai törekvések tárgyilagos, oknyomozó története és mérlege megkíséreltetik.) *A nemzeti költészet csarnokai* már csak ezért is nemzetközi rangú téma, s főképpen nemzetközi rangú teljesítmény. Mert tudhatunk bármilyen sokat a német, az orosz, a román kulturális nemzettudat fokozatairól, igazából egy összehasonlító vizsgálat mutatná meg a nemzeti ideológiák szűkségszerű és elkerülhetetlen ütemeit, értékeit és veszélyeit. (Hogy kerülnének a mi, s a szomszédos népek múlt-délibábjai egyazon rangra.) Különösen fontos ez Kelet-Közép-Európában. Régen észrevették már, hogy e tulajdonképpen nyugat-európai hatásokon felnövekvő kultúráknak épp nemzeti értékvilága lesz összembari jelentőségű. Mint mondani szokás: ha kivonnánk Tolsztojból vagy Dosztojevszkiéből azt, ami speciálisan orosz, lényegüktől fosztanánk meg őket, aminek a révén Dantéval vagy Shakespeare-rel egy sorba kerültek. A 19. századi nemzeti újjászületés tehát semmiképpen sem valami nemesi magyarkodás, hanem a felnőtté váló nemzet olyan megnyilatkozási lehetősége, amely a szó szoros értelmében felülmúlhatatlannak bizonyult (Petőfi, Eminescu, Puskin stb.).

A könyv felépítése roppant világos, mintha valóban a nemzeti költészet csarnokainak elhelyezkedését szimulálná időbeliség és térbeliség arányaival. Az államközösségi program a nyelvtől független állampolgári hovatartozás függvényeként funkcionál a romantikáig. Az eredetközösségi narratíva az egykori (feltételezett) származási azonosság fenntartásának illúziójára épül. A hagyományközösségi paradigma szerint az irodalom (s tágabban a kultúra) azonos a hagyományozódás nemzeti forrásaival. Tévesen mondja ezért a *Literatura* recenzense (2006/3.) erről, hogy „az irodalom nemzeti voltának kritériumává a folytonosságot leginkább fenntartó népköltészetből való kiindulást” teszi. Ezt ugyanis nem S. Varga Pál teszi, hanem a 19. századi magyar irodalom jelesei Kölcseytől Aranyig. S nem is csak ők, hanem mindazok, akik a német, a finn, az orosz, a román stb. irodalmi tradíció és nemzeti jelleg meghatározása során ugyanezt mondták a 19. században és később is. Mi több: ha ez így van, akkor az irodalom nemzeti jellegét olyan tények (például az ún. megelőzöttség) szabják meg, amelyek nélkül szűk és torz volna a nemzeti irodalom kibontakozásának magyarázata. Minderre újabban, tehát az elmúlt 30-40 évben még több is a bizonyíték, mint korábban lehetett, hiszen az intertextuális kapcsolódásokra irányuló figyelem miatt felértékelődnek azok a nyelvi hatások, amelyek eltérő korok, társadalmi és kulturális rétegek szöveginterferenciája révén értékképzők lehetnek.

Annak kifejtése nyilván nem férhetett bele S. Varga Pál monográfiájába, hogy a hagyományközösségi elv nem merül ki, nem szakad meg a 19. század végén (az Adyra, Kodályra stb. való futó célzásról már esett szó). Arany László idő előtti elhallgatása sem ennek a paradigmának a csődjéről beszél, hanem arról, hogy Arany János öregkorában, közvetlenül halála után bizonyos epigon vagy majdnem epigon követői nem tudták felmutatni ennek a paradigmának a folytatását, megújulását, ami később (természetesen) eltérő, sőt adott esetben Aranyt opponáló formában következett be, például Adynál. Sípját „régibabonának” egészen másfajta, bizonyos szempontból újromantikus, irracionális, szimbolista költészet elemévé tette, s a kuruc költészettől a „Verecke híres útja”-ig ívelő múlt-tudat a folklór és a régi költői hagyomány, a történelmi és nyelvi emlékezet félig tudatos terrénumai irányába tágította ki költői géniusát. Arany egyik legarchaikusabb műfajából, a balladából is sokat merített, annak sejtelmességéből, kísérteties ősképzeteiből. Ady nagyságának, „hagyományközösségi” újszerűségének egyik forrása: „a szubkortikális, archaikus én költői formába öntése. Az intenzív, stimulánsoktól is fokozott élelmény áradó közegéből az őszerejű, kifogyhatatlan fantázia erejével kell imaginatív képeket formálnia, önmagát, létérzését egy irreális közegen át kinyilatkoztatnia. Az emberi tudatvilágnak egy mélyrétege szólal meg itt – s a korhoz kötött emberin kívül nyilvánvalóan benne kell lenni a sajátosan magyar elemnek. Valami etnikai jellegnek... A dimenzió, amelyben ezek a lelki történések zajlanak, többnyire irreális, tapasztalaton túli. Az élmény át van vetítve a babona, a mítosz, a mainál ősbibb valóságtudat szintjére. Ebben a dimenzióban nem érvényesek a modern időszemlélet kategóriái: a versek ideje valami nem mérhető, ősi homályból elinduló folytonosság és azonosság, amelyben a történések a jelenbe nyúlnak át, valami időtlen, folyton megújuló érvénynyel. Az ősz Kajánnal valahol Ó-Babilon idején találkozott, sorsába a rímek ősi hajnalán vonul be...” (Barta János) S hogy a hagyományközösségi paradigma mennyire máig ható, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy – igaz, Adyval ellentétes módon – a 20. század egy másik nagy magyar költője, Weöres Sándor is erőszálakkal kötődik a népihez, a régihez, az ősihez, a nemzetihez.

Mondanunk sem kell, hogy más-más korban, eltérő stíluskorszakban a hagyományközösségi kultúrateremtés mindig új és más „idegen” elemmel hozza mozgásba a „sajátot”. Horváth János fejlődéstörténetének visszatérő tétele, hogy az igazán sajátosan nemzeti érték megképződéséhez (a *Szigeti veszedelem*hez, Ady lírájához) mindig szükségeltetik valami idegen inspiráció is. Ezt más irodalmak fejlődése is példázhatja: Gogol csak E. T. A. Hoffmann felszabadító hatásával válhatott igazán karakteres orosz jelenséggé, mert a német romantikus író példája nyomán mert orosz–ukrán folklórhoz, rémmesékhez, abszurd humorhoz nyúlni. A világirodalmi rangra emelkedő 20. századi finn széppróza (Sillanpää, Vainö

Linna), bár minden elemével a finn nyelvi, táji, antropológiai tradícióhoz kapcsolódik, nem bontakozhatott volna ki Reymont, az oroszok, a naturalizmus és más hatások „élesztőszerű” jelenléte nélkül. A hagyományközösségi paradigma életképességét tehát a tradíció szélesebb értelemben vett játékba hozása és kombinálása kíséri. A nemzet szimbolikus értelemvilága ily módon a középkortól, sőt talán még régebről meglehetősen széles merítésű, azaz műfajok, eszmei hatások dolgában korántsem zárt világ.

A gyakran modernistának mondott nemzetkonceptiók „képzelt”, illetve „elbeszelt” közösségeknek nevezik a nációk különböző változatait, igyekezték azt bizonyítani, hogy ezek kulturális és politikai céllal létrehozott konstrukciók. Valójában S. Varga Pál sem misztikusan öröklődő ősképletekre alapít, hanem olyan megelőzöttségre, amely a szó mindenféle értelmében „materiális” tényezővel fonódik össze, hiszen az őseredeti tapasztalat része a nyelven kívül a szokásrend, a klíma, a táj, az állat- és növényvilág, az életritmus stb. A test és lélek mindezeket magába foglaló létezmódja (ami a csecsemőkortól alakul ki) egészül majd ki kulturális és politikai aspirációkkal, de azokból teljességgel le nem vezethető.

A 19. század eszmetörténeti és irodalmi önszemlélete azért is tanulmányozható (és tanulmányozandó!), mert utóbb eltorzuló, károsan és kórosan szembeállítható princípiumok korrekt és megnyugtató összhangba hozásával máig érvényes igazságok közelébe visz. Herdertől, Fichtétől, a kor más nagy gondolkodóitól vett idézetek bizonyítják például, hogy patriotizmus és a (jó értelemben vett, tehát általános emberi elkötelezettséget, humanizmust jelentő) kozmopolitizmus egyáltalán nem áll szemben egymással: „mindenki, aki a maga nemzetében a legerősebb és a legserényebb hazafi, ugyanezért lesz a legserényebb világpolgár, minthogy a nemzet bármiféle kiművelésének mégiscsak mindig az a végső célja, hogy ez a kiművelés az egész nemre kiterjedjen” (idézi Fichtét S. Varga Pál könyvének 371. lapján). Az egész munkára jellemző ez: a 20. század borzalmaitól eltorzult értékítéleteket visszaviszi az alapokhoz, megszabadítja a 20. századi szorongásoktól és rágalmaktól, s a maguk történeti és értékteremtő működésében mutatja fel őket. Ebben a vonatkozásban S. Varga Pál monográfiája nem egyszerűen a magyar irodalomtörténeti gondolkodás forrásainak és 19. századi szakaszainak jellemzése, több ennél: „ami bekövetkezett, az nem a fátum szükségszerűségével történt, s ezért a történelmi folyamat által elvetett alternatívák megértése elengedhetetlen a ténylegesen végbement folyamatok megértéséhez is. Már csak azért is, mert az emberi kultúra történetének egyik jellemző vonása, hogy az egykor elvetett alternatívákat – köszönhetően az írásbeliségnek – időről időre újra felfedezi. Az elfelejtett múlt ugyanis mindig tartogat olyan értelmekeket, amelyekkel a megszokott múlt adósunk marad. Úgy is mondhatnánk, hogy felelős-

séggel tartozunk minden emberi tudásért, amelyről valaha valamiért kénytelenek voltunk lemondani.” Ezek a könyv utolsó mondatai.

S. Varga Pálnak meggyőződése, hogy fontosat mond, s valóban azt is mond. Akadt monográfiájának olyan bírálója (Alföld 2007/4.), aki ezt „apologetikus hév”-vel tévesztette össze. A szerző valóban „édekelte tárgyának diadalában, mégpedig nem egyszerűen a tudós kifejtő-érvelő racionalitásának jegyében.” A figyelmes olvasó azonban feltétlenül konstatálja, hogy végig megmarad a múlt-faggató kérdésfeltevések és az arra adott válaszok, az induktív eljárással indított analízis s az ebből levonható konklúziók logikájának területén. Sem lelkendezés, sem pátoz nem homályosítja el látását, egyetlen kérdésre sem ad emocionális választ, hanem mindig racionálisat. Tények akár szolidan erőszakos átcsoportosításával sem vádolható meg, sőt ha állításával szemben szilárdan megálló ellenérv akad, erre előzékenyen maga hívja fel a figyelmet. De mindezen túl és mindezek által valóban akar valamit, valami életbevágóan lényegeset, s ez az akarat igazán jelentős tudósból nem is nagyon hiányozhat. Arra érez elhivatottságot, hogy irodalomtörténet-írásunk múltját úgy tárja fel, a nemzeti irodalom fogalomrendszerének alakulásrendjét úgy állítsa elénk, hogy ez mégis sugalmazzon valami többletet. (Ne feledjük, az orvoslásban is a legszigorúbban racionális gondolatmenetű terápia végső célja mégiscsak egy akár érzelmileg is motivált képzet, a beteg gyógyulása.)

Lehet, hogy tényleg szeretné, ha a nemzet múltbéli kulturális és erkölcsi önképe nagyobb mértékben segítené elő a jelen és a jövő formálását. De nem „ideologizál”, legfeljebb számtalan gondolati művelet végeredményeként, szinte szándéktalanul, majdnem udvariasan félreállva reméli, hogy műve megértésre talál. Így hát könyve ismertetőjének is illik tartózkodni a nagy szavaktól. Pedig jól esne arra utalni, hogy minden felfedezés túlmutat önmagán (Amerikáé is, a röntgensugaré is), s egy nagy vállalkozás részese. A 19. század kutatása pedig (s ez hasonlóan szemérmesen vállalt erőfeszítéssel megvan Dávidházi Péter Toldy-könyvében is) alkalmat ad arra, hogy valóban nemzeti és összemberi értékek megvalósulásának lélegzetelállító vállalkozását kongeniális interpretátorok segítségével kövessük végig, átélve az értékpusztulás szorongását, s a dolgok valamikori helyreigazodásának azt a reményét, amely csak a múlttól szólás pontosságáig, felelősségérzetéig mehet el, amennyiben szerepünk és szakmánk határait tiszteletben tartjuk.

(Balassi, Budapest, 2005.)